

Constelațiile în *Dicționarul tezaur al limbii române*. Observații

Elena Isabelle TAMBA *

Keywords: *constellations; astronomical terminology; popular terminology; scientific terminology; lexicography*

1. Introducere¹. Realitate vs aparență

Dintotdeauna omenirea a fost interesată de înțelegerea a ceea ce vedea pe cer. De aceea, din cele mai vechi timpuri, observarea și reprezentarea cerului au fost un punct de interes pentru gânditorii lumii. În imaginea cu care ilustrăm această afirmație se poate vedea un astronom încercând să reprezinte ceea ce vedea pe cer pe un glob celest, aceasta fiind una dintre primele forme de reprezentare a obiectelor cerești. Așadar, putem vorbi despre raportul dintre *realitate* și *aparență* (reprezentare imaginată).

Constelațiile, despre care vom face câteva precizări în această lucrare, nu sunt grupări spațiale reale de stele, ci doar aparente, spre deosebire de alte elemente ale sferei cerești (de exemplu, galaxiile). De aceea, *denumirile* constelațiilor sunt rezultatul imaginației colective.

Fig. I. *Astronomul* (1568). Imagini din Globen Museum, de la Biblioteca Națională a Austriei

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română – Filiala Iași, România.

¹ Acest text include informații obținute în cursul documentării pentru proiectul *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), proiect PCE, cod PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, 2021–2023; <https://tafoc.solirom.ro/>; director: CS I dr. Cristina Michaela Florescu.

2. Istoricul receptării conceptului și a termenului «constelație»²

Până la începutul secolului al XX-lea accepția acestui termen era aceeași în limbajul comun și în cel științific: o grupare de stele (fixe) având forma unei figuri imaginare. Astăzi, accepția acestui termen diferă în sensul în care în limbajul științific se pune accentul, firesc, pe *realitate*, în timp ce în limbajul comun / popular accentual cade pe *aparență*.

Primele 12 constelații, cele zodiacale, au fost identificate încă de acum 6000 ani de sumerieni.

Baza pentru denumirile actuale ale constelațiilor este reprezentată de cele 48 de constelații menționate de Ptolemeu din Alexandria în lucrarea *Almagest* (cca 150 î. Hr.).

La începutul secolului al XVI-lea navigatorii europeni au început să exploreze emisfera sudică. Nevoia de orientare precisă a dus la catalogarea stelelor și la crearea de noi constelații, astfel fiind identificate și denumite constelațiile emisferei sudice (care au nume mai tehnice).

În vremurile moderne, pentru constelațiilor mai nou identificate, au fost alese alte denumiri – arbitrare uneori (vezi numele legate de diferite invenții, ca, de exemplu, telescopul și microscopul).

După Congresul Uniunii Astronomice Internaționale din anul 1922 au fost stabilite reguli mai clare și general valabile privitoare la astronomie, ajungându-se la identificarea a 88 de constelații, pentru care există denumiri în latină.

Astronomia modernă a preluat elementele denominative din astronomia veche, adaptând completările cu informații suplimentare la ceea ce era atât de bine implementat în mentalul colectiv.

Dacă ar fi să dăm o definiție a conceptului de «constelație», în această fază a cercetării din proiectul TAFOC, am putea spune astfel: constelația desemnează una dintre cele 88 de zone în care este împărțită convențional bolta cerească, stabilite în jurul figurii imaginare inițiale, astfel încât fiecare obiect ceresc fix (chiar invizibil ochiului omenesc) poate fi atribuit unei constelații³.

În continuare dăm o listă a constelațiilor emisferei nordice și sudice, așa cum sunt ele înregistrate acum de către majoritatea specialiștilor astronomi:

Denumirea în latină	Denumire comună	Denumirea în latină	Denumire comună
ANDROMEDA	ANDROMEDA	LACERTA	ȘOPĂRLA
ANTLIA	MAȘINA PNEUMATICĂ	LEO	LEUL
APUS	PASĂREA PARADISULUI	LEO MINOR	LEUL MIC
AQUARIUS	VĂRSĂTORUL	LEPUS	IEPURELE
AQUILA	VULTURUL	LUPUS	LUPUL
ARA	ALTARUL	LYNX	LINXUL
ARIES	BERBECUL	LYRA	LIRA
AURIGA	VIZITIUL	MENSA	PLATOUL
BOOTES	BOARUL	MICROSCOPIUM	MICROSCOPUL
CAELUM	DALTA	MONOCEROS	LICORNUL

² Pentru informații suplimentare, vezi și articolul Tamba 2022 (sub tipar).

³ Cf. și Observatorul Astronomic „Amiral Vasile Urseanu” (<https://www.astro-urseanu.ro/>).

CAMELOPARDALIS	GIRAFA		
CANCER	RACUL	MUSCA	
CANES VENATICI	CĂINI DE VÂNĂTOARE	NORMA	ECHERUL
CANIS MAJOR	CĂINELE MARE	OCTANS	OCTANTUL
CANIS MINOR	CĂINELE MIC	OPHIUCUS (A 13-A CONSTELAȚIE ZODIACALĂ)	
CAPRICORNUS	CAPRICORNUL sau ȚAPUL	ORION	ORION VÂNĂTORUL
CARINA	CARENA	PAVO	PĂUNUL
CASSIOPEIA	CASIOPEIA	PEGASUS	PEGAS
CENTAURUS	CENTAURUL	PERSEUS	PERSEU
CEPHEUS	CEFEU	PHOENIX	
CETUS	BALENA	PICTOR	PICTORUL
CHAMAELEON	CAMELEONUL	PISCES	PEȘTII
CIRCINUS	COMPASUL	PISCIS AUSTRINUS	PEȘTELE AUSTRAL
COLUMBA	PORUMBELUL	PUPPIS	PUPA
COMA BERENICES	PĂRUL BERENICEI	SAGITTA	SĂGEATA
CORONA AUSTRALIS	COROANA SUDULUI	SAGITTARIUS	SĂGETĂTORUL
CORONA BOREALIS	COROANA NORDULUI	SCORPIUS	SCORPIONUL
CORVUS	CORBUL	SCULPTOR	SCULPTORUL
CRATER	CUPA	SCUTUM	SCUTUL
CRUX	CRUCEA SUDULUI	SERPENS CAPUT	CAPUL ȘARPELUI
CYGNUS	LEBĂDA		
DELPHINUS	DELFINUL	SERPENS CAUDA	COADA ȘARPELUI
DORADO	PEȘTELE DE AUR	SEXTANS	SEXTANTUL
DRACO	DRAGONUL	TAURUS	TAURUL
EQUULEUS	MÂNZUL	TELESCOPIUM	TELESCOPUL
ERIDANUS	RĂUL	TRIANGULUM	TRIUNGHIUL
FORNAX	CUPTORUL	TRIANGULUM AUSTRALE	TRIUNGHIUL SUDIC
GEMINI	GEMENII	TUCANA	TUCANUL
GRUS	COCORUL	URSA MAJOR	URSA MARE
HERCULES	HERCULE	URSA MINOR	URSA MICĂ
HOROLOGIUM	OROLOGIUL	VELA	VELELE
HYDRA	HIDRA	VIRGO	FECIOARA
HYDRUS	HIDRA AUSTRALĂ	VOLANS	PEȘTELE ZBURĂTOR
INDUS	INDIANUL	VULPECULA	VULPEA

3. Constelațiile în Dicționarul tezaur al limbii române

În principala lucrare lexicografică editată sub egida Academiei Române denumirile de constelații sunt tratate în diferite moduri. Pentru început, vom analiza termenul «constelație», așa cum este el prezent în *Dicționarul tezaur*.

Astfel, în DA termenul generic pentru a desemna acest concept este «constelațiune» (cu varianta «constelație»)⁴:

CONSTELĂȚIE s. f. v. **constelațiune**. (DA, S.V.)

CONSTELAȚIUNE s. f. (Astr.) *Constellation*. Grup de stele fixe (asemănate de obicei cu un om, un animal s. un obiect, precum Carul mare, Carul mic, Cloșca cu pui, Taurul, Rarițele, Herăstăul, Gemenii, Săgetătorul, Casiopea). *Constelațiuni zugrăvite cu roș.* EMINESCU, N. 45. *Milescu se îmbunase. Cerul limpede îl furase de pe pământ. Alunecase în fundul bărcii, între doi soldați, urmărind cu ochii și însemnând în gând constelațiile.* D. ZAMFIRESCU, R. 123. | P. ext. *Zodie. Născut sub o constelație fericită.* CADE. || Fig. Grupare. *O nouă constelațiune politică.* [Și: **constelație** s. f.]

– N. din fr. (lat. **constellatio**, **-onem**, idem). Cf. constelat. (DA, S. V.)

Se observă din definiție că conceptul «constelație» este definit ca reprezentând un grup de stele *fixe*, ceea ce, conform analizelor mai noi și a modalităților moderne de definire, nu mai corespunde referentului, exact din perspectiva opoziției între realitate și aparență. Se remarcă, însă, modalitatea de definire prin asemănarea cu diverse elemente din realitatea imediat înconjurătoare. De asemenea, în definiție au fost incluse și exemple.

Dacă în DA prima atestare este din Eminescu, în schimb, într-o altă lucrare lexicografică esențială, TDRG², prima atestare este datată mult mai devreme, din anul 1694, într-o lucrare din secolul al XVII-lea⁵.

Etimologia acestui termen este de sorginte latină și romanică (franceză).

Din documentarea făcută până acum, am constatat că în DA / DLR sunt înregistrate cca 100 de lexeme – denumiri de constelații.

3.1. Tipuri de definiții ale constelațiilor în DA / DLR

Constelațiilor înregistrate în *Dicționarul tezaur* au diverse tipuri de definiții. Schematizând, acestea pot fi:

- definiții analitice / explicative, cu elemente enciclopedice (uneori, definiții de tip „poveste”);
- definiții mixte, cu elemente din limbajul științific și din cele popular;
- definiții prin sinonimie;
- definiții generale, imprecise sau incomplete.

În continuare, detaliem o categorizare a tratamentului lexicografic al tipurilor de constelații, așa cum sunt ele înregistrate în DA / DLR, în funcție de limbajul căruia îi aparține denumirea (științific sau popular) și în funcție de tipul de definire.

3.1.1. Termeni cu definiții complexe, analitice / explicative

În prima categorie, specifică seriei vechi a *Dicționarului – DA* – sunt incluse unele denumiri de constelații, care au o definiție complexă, cu elemente atât din

⁴ În corpul acestui articol reproducem articolele din DA / DLR sau fragmentele din articolele vizate din DA / DLR, respectând grafia lucrărilor citate. De asemenea, trimiterile bibliografice din corpul articolelor lexicografice din DA / DLR fac referire la opere din Bibliografia *Dicționarului Academiei*, de aceea nu le vom include și în Bibliografia acestui articol.

⁵ *Foletul novel. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693–1704* [traducere anonimă din limba italiană]. Publicat de Emil Vărtosu. București, [f. e.], 1942.

limbajul științific, cât și din cel popular / comun. Se poate observa din exemplele date mai jos că, uneori, definiția complexă implică și elemente preluate direct din alte lucrări lexicografice (enciclopedice), dar și elemente din alte opere de popularizare a științei:

BALÁUR s. m./ **BĂLÁUR** s. m./ II. 1. *Dragon* (costellation). II. P. anal. 1°. (Astron. pop.) Constelație din emisfera boreală („are ascensiune dreaptă 130-300° și declinațiune nordică 50°-80°. Se află între Cefeu, Hercule și Liră. Coadă și-o întinde șerpuind printre urșa mare și [cea] mică; foalele, făcând mai multe sucituri, se întind împrejurul polului ecliptice. Are la cap o stea de gradul al doilea, apoi 11 stele de gradul al treilea și peste tot 220 [de] stele vizibile”, ENCICL. ROM. I, 368-369). Cfr. *dragon*, *smeu*. „Dragonul, în general peste tot e numit [de poporul nostru] Balaurul, nu însă cu înțelesul de șarpe năprasnic, ci cu înțelesul de smeul baladelor populare; de aceea unii îi zic chiar Smeul; cele două trapeze din el sânt numite Încolăcitură sau Colacul (cel de la mijloc) și Capul balaurului (cel de la margine).“ OTESCU, CR. 10. (DA, S. V.)

În alte situații, în definiția constelației sunt incluse și „legende”, explicații populare ale denumirii avute în vedere, care completează, astfel, informația din definiție:

COBILIȚĂ s. f. 2°. *Cobiliță* și (mai ales) *Fata-mare cu cobiliță* s. *Cobilița ciobanului* = constelație, numită și coromâslă, cruce, fata mare, lebăda. CULIANU, C. 46, OTESCU, CR. 13, PAMFILE, CERUL, 166, H. II 4, 50, 149, 169, 196, 214, 313; XI 441; XIV 108. Alții văd în această constelațiune [Lebăda, Crucea] numai *Cobiliță Ciobanului*, «căci răsare și apune odată cu Ciobanul (Vega)». Și zic că Ciobanul are gălețile două în *cobiliță* și una în mână. Iar stelei din mijlocul Crucii, numită Alberico în Astronomie, țărani îi zic Fântâna sau Fântâna din Răscruți, de ea fiind răzimată *Cobilița Ciobanului*. OTESCU, CR. 13. Prin jud. Tecuciu se povestește că niște păgâni au întâlnit o fată care se întorcea spre casa ei cu coafele pline cu lapte, puse'n cobiliță. Păgânii, cum au văzut-o, au năzuit la dânsa. Atunci laptele din cobiliță s'a vărsat; el este dâra albă de pe cer, care se chiamă «Calea laptelui». *Cobiliță* fetei cu laptele se vede pe aproape. PAMFILE, CERUL, 192. *Se uită pe ceriu la Drumul-robilor, vedea cum se mișcă Carul, Fata care duce apă în doniți pe cobilițe*. ISPIRESCU, L. 247/6. (DA, S. V.)

Există în seria veche, DA, și modalități de definire analitică generală a unor elemente legate de constelații. Este cazul cuvântului-titlu **COADĂ**, care, cu unul dintre sensuri, desemnează, prin analogie, fie constelații, fie doar părți ale acestora, recurgându-se, din nou, la trimiterea spre aparență, ca fenomen de stabilire a denumirilor constelațiilor:

COADĂ s. f. 6. (Astron.) P. anal. O seamă de constelații sau părțile lor sânt numite după coada obiectelor cu care se aseamănă. *Steaua alfa, cea mai luminoasă stea din Perseu, cu steaua vita, numită Algol în astronomie și steaua cuprinsă între acestea pe linia alfa-Algol, precum și steaua vecină cu Algol, de pe prelungirea acestei linii formează Coadă Bardei*. OTESCU, CR. 15. *Perseu se numește căpățâna, carul dracului... toporul sau barda, cu gura, coada, muchia sau gura*. PAMFILE, CERUL, 169. *Prin unele părți, [urșa mare și urșa mică] se numește și ursul mare și ursul mic, fiecare cu trupul și coada sa*. id. ib. 163. (DA, S. V.)

3.1.2.1. Termeni științifici, cu definiții mixte (științific + popular)⁶

În ambele serii ale *Dicționarului* există un număr apreciabil de constelații, care au drept cuvânt-titlu un termen științific și care au fost explicate printr-o definiție mixtă, cu elemente din limbajul științific și din cel popular / comun:

CASIÓPE s. f. (Astr.) Cassiopée. — Constelație din emisfera septentrională, numită și scaunul-lui-Dumnezeu s. mănăstirea. (DA, S.V.)

CEFEU s.m. (Astron.) Constelațiune pe emisfera nordică a firmamentului, între Ursa-mică, Balaur, Lebădă, Cal (Pegasul) și Casiopea. Termenul popular e «coasa» (OTESCU, CR. 15). *Acestor deosebite configurațiuni ale stelelor li s'a dat numiri particulare, ca Ursa-mare, Ursa-mică, Dragonul sau Balaurul, Cefeu, Casiopea și altele.* CULIANU, C. 44. (DA, S.V.)

DELFIN¹ s. m. **2.** (Art.) Constelație din emisfera boreală, în vecinătatea Căii-Laptelui, compusă din zece stele; (popular) Crucea, Crucea-Mică. (DLR, S.V.)

PEGAS s. m. **2.** Numele unei constelații din emisferă boreală; (regional) toaca, puțul. (DLR, S.V.)

ȘARPE s. m. **4.** (La sg., mai ales art.) Numele unei constelații ecuatoriale din emisfera boreală; calea rătăciților. (DLR, S.V.)

VULTUR s. m. **3.** (Art.; și în sintagma *vulturul Domnului*, OTESCU, CR. 438, PAMFILE, CER. 166) Constelație boreală, situată la sud de constelația Lebedei, care este vizibilă vara. (DLR, S.V.)

3.1.2.2. Termeni populari, cu definiții mixte (științific + popular)

O altă categorie de constelații bine reprezentată în *Dicționar* include concepte care au drept cuvânt-titlu un termen popular și care au fost explicate printr-o definiție mixtă, cu elemente din limbajul științific și din cel popular:

MĂNĂSTIRE 4. (Astron.; popular, art.) Numele unei constelații din emisfera boreală, alcătuită din cinci stele principale; Casiopea, (popular) scaunul-lui-Dumnezeu. (DLR, S.V.)

OCOL 8. S. n. art. (Regional) Numele unei constelații din emisfera boreală, situată în apropiere de constelația gemenilor; vizitiul. (DLR, S.V.)

SURUGIU¹ s. m. **2.** Numele popular al unei constelații din emisfera boreală; vizitiul. (DLR, S.V.)

TRÁSURĂ s.f. **II.** (Regional) Nume dat unei constelații din emisfera boreală, situată în apropiere de constelația gemenilor; vizitiul. (DLR, S.V.)

VIZITIU s. m. **2.** Art. (Popular) Numele unei constelații din emisfera boreală, situată în apropiere de constelația gemenilor; (regional) ocol (**I 8**). (DLR, S.V.)

3.1.2.3. Termeni populari, cu definiții populare mixte

O altă categorie de constelații din DA / DLR include concepte care au cuvântul-titlu un termen popular și care au fost explicate printr-o definiție elemente din limbajul popular / comun:

APÁR s. m. (Astr.) O constelație așezată între zodia țapului și a peștelui. *Apariul = vârsătorul de apă, ydrohoul.* MSS. (s. XVIII), ap. HEM. 1259. (DA, S.V.)

⁶ Pentru exemplificare, am preluat din articolele lexicografice din DA / DLR doar definițiile care ne interesează.

3.1.3. Termeni definiți prin sinonimie

O modalitate specială de tratare lexicografică a constelațiilor în *Dicționarul tezaur* este observabilă la unele cuvinte-titlu care sunt definite prin sinonimie, prin trimitere la cuvântul care denumește o constelație și care este considerat a fi cel mai relevant pentru acel obiect ceresc. Astfel, pot fi identificate două tipuri de prezență a sinonimelor⁷ în cazul constelațiilor:

– sinonimul / seria sinonimică ține locul definiției analitice (situație frecventă în DA, DLR);

COROMÂSLĂ s. f. 3°. P. anal.: (Astr.) Cobiliță. (DA, S.V.)

CRAIU s. m. 2°. (Bis.) **Cei trei crai dela Răsărit** = cei trei magi (Gaspar, Melchior și Baltazar) care s'au închinat Mântuitorului, după naștere; p. anal. (Astron.) constelația Orion (cf. PAMFILE, CER. 172). (DA, S.V.)

PLEĂTĂ s. f. 4. Compus: (Astron.; învechit, rar) **pletele-Verenicăi** = părul Berenicei, v. păr¹ (III 3). (DLR, S.V.)

ROĂTĂ¹ s. f. 10. (Popular; în sintagma) *Roata stelelor* = coroana boreală. (DLR, S.V.)

SCÓRPIE s. f. I. 2. (Popular; mai ales art.) Scorpion (2). (DLR, S.V.)

SPITÉLNIC s. n. II. (Astron.; regional; art.) I. (Și în sintagma *șpitelnicul mare*) Sfredelul, v. sfredel (7 a). (DLR, S.V.)

TEREZIE s.f. 2. (Astron.; regional; la pl.) Cumpăna (Somova - Tulcea). (DLR, S.V.)

ȚAP s.m. 4. (Astron.; popular) Capricorn. (DLR, S.V.)

ȚARC s.n. 13. (Astron.; regional) Vizitiul. (DLR, S.V.)

UDEĂLĂ s.f. (Popular) 3. (Astron.; art.; învechit) Vărsătorul (3). (DLR, S.V.)

VÎNĂTOR subst. I. 6. (Astron.; învechit; la sg.) Capricorn. (DLR, S.V.)

VIȚÉL s. m. 8. (Astron.; la sg.; învechit, rar) Taur (5). (DLR, S.V.)

– sinonimul / seria sinonimică urmează după definiția analitică și fiecare sinonim din seria sinonimică poate substitui definiția, adică este dubletul semantic perfect:

DELFÍN¹ s. m. 2. (Art.) Constelație din emisfera boreală, în vecinătatea Căii-Laptelui, compusă din zece stele; (popular) Crucea, Crucea-Mică. (DLR, S.V.)

LEU¹ s. m. I.5. (Astron.; adesea art.) Numele unei constelații din emisfera boreală, reprezentând a cincea zodie din zodiac, situată între Rac și Fecioară; (popular) Calul, Gavădul. (DLR, S.V.)

MĂNĂSTIRE 4. (Astron.; popular, art.) Numele unei constelații din emisfera boreală, alcătuită din cinci stele principale; Casiopeea, (popular) scaunul-lui-Dumnezeu. (DLR, S.V.)

În unele situații se observă faptul că în definiție se pot folosi elemente multiple: un sinonim, urmat și de o completare cu informații despre constelația avută în vedere:

CIOBÁN s. m. **Ciobanul-cu-oile** = Lira, constelațiune din emisfera septentrională. (DA, S.V.)

⁷ Pentru mai multe informații legate de sinonimia în DA și DLR, a se vedea Tamba, Haja 2021: 315.

O altă alegere a lexicografilor în definirea prin sinonimie a constelațiilor este prin adăugarea pe lângă sinonim și a termenului *constelație*:

VIRGÍN, -Ă s. f., adj. **I. ♦** (Astron.; art.) Constelația Fecioarei. (**DLR**, s.v.), sau a formulărilor de tipul: „nume dat constelației”; „constelațiune numită și”:

BURGHÍÚ s. a. 2. (Astr.) Constelațiunea numită și: sfredelul mic, sfredelul-pământului. (**DA**, s.v.)

GEÁMÁN subst. 2°. P. anal. (Astron.) *Gemenii* = constelația Castor și Polux, numită și frații. (**DA**, s.v.)

LUPĂRIÉ s.f. 3. (Regional) Nume dat constelației Leul-Mic. (**DLR**, s.v.)

SCÁUN s. n. **III. 8.** (Art.; Astron.; popular; și în sintagma *scaunul lui Dumnezeu*) Nume dat constelației Casiopeea. (**DLR**, s.v.)

TRISFETITE s.f. pl. (Popular; de obicei art.) **2.** Numele constelației Orion. (**DLR**, s.v.),

ori prin precizarea informației de tip diastratic adăugate sinonimului:

OM II. 1. (Art.) Numele popular al constelației boreale Hercule. (**DLR**, s.v.)

ZMEU (De obicei art.; și ca n. pr.) Denumirea populară a constelației Dragonului. (**DLR**, s.v.)

Pornind de la elementele sinonimice prezente în diverse articole lexicografice, am putea grupa unele serii sinonimice întâlnite în definirea termenilor astronomici, astfel:

Balanță = Cumpănă = Terezie.

Capricorn = Vânător = Țap.

Carul mare = Ursa mare = Ursul mare.

Carul mic = Ursa mică = Ursul mic = Căruț = Căruță.

Casiopeea = Scaun = Scaunul lui Dumnezeu.

Hora = Coroana boreală = Roata stelelor.

Perseu = Topor.

Surugiu = Vizitiu = Trăsură = Țarc = Ocol.

Taur = Vișel etc.

3.1.4. Definiții generale, imprecise sau incomplete

În unele articole lexicografice privitoare la constelații din DA / DLR s-au dat definiții generale, fără precizări, ceea ce face ca uneori referentul să fie greu de identificat. Acest tip de definiție este utilizat atât pentru termeni științifici:

LEBĂDĂ s. f. **2.** (La sg., mai ales art.) Numele unei constelații din emisfera boreală. (**DLR**, s.v.),

cât și pentru termeni populari:

CHIT s.m. (Astr.) Constelație din emisfera austral. (**DA**, s.v.)

CHIVOT s.a. **5.** + (Numai la CANTEMIR) Numele unei constelații australe. (**DA**, s.v.)

COCÓȘ s. m. și a. 12°. (Astr.) Numele unei constelații, probabil Cloșca cu pui, Pleiadele. Cocosu', cinci stele la un loc. DENSUSIANU, T. H. 152. (**DA**, s.v.)

CORB subst. 6°. (Astron.) Constelațiune în emisfera australă (CADE), care se pare că se numește și porumbiță (cf. PAMFILE, CER. 175). (DA, S.V.)

În alte cazuri, destul de multe, se utilizează formulări standard folosite de redactorii *Dicționarului tezaur* atunci când nu se poate da o definiție termenului avut în vedere. Aceste cazuri sunt întâlnite atât în DA, cât și în DLR:

BOÁR s. m. 3°. P. ext. (Astron., probabil trad. după fran. *bouvier*) o constelațiune. (DA, S.V.)

CAP s. a. și m. (Astron.) **Capul-boului**: constelațiune (nedefinită). MARIAN, SE. I 109. (DA, S.V.)

CINGĂTOARE s. f. 3. O constelație. (DA, S.V.)

CRAP s. m. lht. 2°. Nume de constelație (PAMFILE, CER. 170). (DA, S.V.)

PIROSTRÎE s. f. 3. (La pl.) Nume popular al unei constelații nedefinite mai îndeaproape. (DLR, S.V.)

RÂNDUNICĂ s. f. VI (Art.; regional) Numele unei constelații nedefinite mai îndeaproape (Uscați Târgu – Neamț). Cf. H X 521. (DLR, S.V.)

SÂNIE s. f. 4. (Regional; art.) Numele unei constelații nedefinite mai îndeaproape (Provița de Jos - Câmpina). H XI 390. (DLR, S.V.)

SCĂRĂ s. f. II. 11. (Regional) Numele unei constelații nedefinite mai de aproape (Bârsău de Jos-Baia Mare). H XVIII 22. (DLR, S.V.)

SFREDELĂȘ subst. 4. Numele unei constelații nedefinite mai de aproape. (DLR, S.V.)

SFREDELÚȘ subst. 7. (Regional) Numele unei constelații nedefinite mai de aproape. (DLR, S.V.)

TOACĂ s. f. 5. Numele popular al unei constelații. (DLR, S.V.)

VÎRTÉJ s. n. VII. (Regional) Numele unei stele sau al unei constelații nedefinite mai îndeaproape (Lipia – Buzău). Cf. H II 126. (DLR, S.V.)

VÎRTÉLNIȚĂ s. f. V. (Regional) Numele unei stele sau al unei constelații nedefinite mai îndeaproape. Cf. H XII 262, XIV 353. (DLR, S.V.)

3.1.4.1. Informații eronate, rezolvabile în TAFOC

În proiectul căruia îi este subsumat și acest studiu se vor putea face diferite tipuri de corecturi, completări, modificări ale informațiilor incluse în articolele lexicografice din DA / DLR, mai ales în ceea ce ține de definirea termenilor. Astfel, se va putea corecta o eroare ca cea din următoarele articole:

CLÓCĂ s. f. 3°. Constelația Pleiadelor, numită și găină, găinușă, cloșca-cu-pui.

CLÓȘCĂ s. f. 4°. Constelația Pleiadelor, numită și găină, găinușă, ciocă, cloță.

CLOȚĂ s. f. 2°. Constelația Pleiadelor, numită și cloșca [cu pui], ciocă, găină, găinușă.

GĂÍNĂ s. f. 2°. P. anal. (Astr.) Nume popular al Pleiadelor, găinușă, cloșca-cu-pui.

GĂINUȘĂ s. f. 2°. P. anal. Constelația Pleiadelor, numită și găină, cloșca-cu-pui.

Din documentarea făcută deja, se poate corecta definiția, pentru că Pleiadele nu reprezintă o constelație, ci un roi stelar. Toate aceste informații de natură științifică vor fi validate de specialiștii astronomi implicați în proiect.

3.2 Tipologia denumirilor de constelații în DA / DLR în funcție de criteriul formal

În ambele serii ale *Dicționarului limbii române* denumirile de constelații sunt înregistrate atât prin cuvinte unice, cât și prin unități frazeologice (sintagme și cuvinte compuse), ambele categorii fiind bine reprezentate.

3.2.1. Cuvinte unice:

Apar; Arcaș; Balanță; Balaur; Balenă; Bardă; Berbece; Boar; Burghiu; Cancer; Capricorn; Car; Casiopeea; Căprior; Căruș; Căruță; Centaur; Chit; Chivot; Cingătoare; Ciobănaș; Coasa; Cobiliță; Coromâslă; Crai; Crap; Cruce; Cumpănă; Delfin; Fecioară; Gemeni; Hercule; Hora; Lebăda; Leu; Lira; Mănăstire; Ocol; Om; Orion; Pegas; Perseu; Pești; Pirostrie; Plugușor; Puș; Rac; Rândunică; Sanie; Săgetător; Scară; Scaun; Scorpie; Scorpion; Surugiu; Taur; Terezie; Toaca; Topor; Trăsură; Trisfetite; Tron; Țap; Țarc; Țigila; Vărsător; Vânător; Vârtej; Vârtelniță; Virginia; Vițel; Vizitiu; Vultur etc.

3.2.1. Unități frazeologice:

Capul bouului; Capul balaurului; Carul cu doi/patru/șase boi; Carul (cel) mare; Carul (cel) mic; Carul-dracului; Carul-lui-Dumnezeu; Ciobanul-cu-oile; Cobilița-ciobanului; Cornul-caprei; Coroana-boreală; Casa cu ogradă; Cloșca cu pui; Crucea de rugăciune; Crucea mică; Cruce de sud; Crucea fârtatului; Crucea (cerului) cea mare; Crucea miezului nopții; Crucea lebedei; Fata-cu-coromâsla; Leul-mare; Părul-Berenicei; Păstorul cu oile; Pletele-Verenicăi; Roata stelelor; Scaunul-lui-Dumnezeu; Ursa mare; Ursa mică; Ursul mare; Ursul mic etc.

4. Concluzii

Acest text reprezintă o parte din preliminariile analizei contrastive a componentelor științifice și populare ale terminologiei astronomice – care nu a mai fost studiată din punct de vedere lingvistic până acum – și care constituie scopul cercetării efectuate în cadrul proiectului TAFOC. Din terminologia menționată în acest studiu am prezentat o primă analiză a denumirilor constelațiilor, așa cum sunt ele incluse în *Dicționarul limbii române* editat sub egida Academiei Române și redactat (într-o primă ediție) pe parcursul unui secol.

Pentru a înțelege conceptul de «constelație», trebuie avut în vedere raportul dintre *realitate* și *aparență* (reprezentare imaginată). Astfel, *constelațiile* nu sunt grupări spațiale reale de stele, ci doar aparente, spre deosebire de alte elemente ale sferei cerești (de exemplu, galaxiile). De aceea, *denumirile* constelațiilor sunt rezultatul imaginației colective. Până la începutul secolului al XX-lea accepția termenului *constelație* era aceeași în limbajul comun și în cel științific: o grupare de stele (fixe) având forma unei figuri imaginare. Astăzi, accepția acestui termen diferă în sensul în care în limbajul științific se pune accentul, firesc, pe *realitate*, în timp ce în limbajul comun / popular acesta este încă pus pe *aparență*.

Constelațiilor înregistrate în *Dicționarul tezaur* au diverse tipuri de definiții, pe care le-am analizat detaliat în acest articol, arătând că ele pot fi: definiții analitice

/ explicative, cu elemente enciclopedice; definiții mixte, cu elemente din limbajul științific și din cele populare; definiții prin sinonimie; definiții generale, imprecise sau incomplete.

În afară de analiza propriu-zisă a modalităților de definire a constelațiilor în ambele serii ale *Dicționarului limbii române*, am prezentat organizarea denumirilor de constelații după criteriul formal, acestea putând fi exprimate atât prin cuvinte unice, cât și prin unități frazeologice (sintagme și cuvinte compuse), ambele categorii fiind bine reprezentate.

Din cele prezentate *supra* se remarcă faptul că tipul de analiză propus prin cercetarea din proiectul TAFOC reprezintă o necesitate atât pentru lexicografia română, cât și pentru cercetările lingvistice asupra terminologiilor în general.

Bibliografie

a. Izvoare

- DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română). Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I (A–B), Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul II. Partea I (F–I), București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Partea II (J–Lacustru), București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu; acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. Tomul I, Partea a 3-a. Litera D. *D-Deînmulțit*, 2006; Tomul I, Partea a 4-a. Litera D. *Deja – Deținere*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. *Deținut – Discopotiriu*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. *Discord–Dyke*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a: Litera E. *E–Erzaț*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a: Litera E. *Es–Ezredeș*, 2010; Tomul IV. Litera L. *L–Lherzolită*, 2008; Tomul V. Litera L. *Li–Luzulă*, 2008; Tomul VI. Litera M, 1965; Tomul VII. Partea 1: Litera N, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a: Litera O, 1969; Tomul VIII. Litera P. Partea 1: *P–Păzui*, 1972; Tomul VIII. Litera P. Partea a 2-a: *Pe–Pinar*, 1974; Tomul VIII. Litera P. Partea a 3-a: *Pînă–Pogribanie*, 1977; Tomul VIII. Litera P. Partea a 4-a: *Pogrijenie–Presimțire*, 1980; Tomul VIII. Litera P. Partea a 5-a: *Presin–Puzzolană*, 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul X. Litera S. Partea 1. *S–Sclabuc*, 1986; Tomul X. Litera S. Partea a 2-a: *Scladă–Semîntărie*, 1987; Tomul X. Litera S. Partea a 3-a: *Semn–Sîveică*, 1990; Tomul X. Litera S. Partea a 4-a: *Slab–Sponghios*, 1992; Tomul X. Litera S. Partea a 5-a: *Spongiar–Swing*, 1994; Tomul XI. Partea 1: Litera Ș, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a: Litera T. *T–Tocăliță*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a: Litera T. *Tocăna–Twist*, 1983; Tomul XII. Partea 1: Litera Ț, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a: Litera U, 2002; Tomul XIII. Partea 1: Litera V. *V–Veni*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a: Litera V. *Venial–Vizurină*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a: Litera V. *Viclă–Vuzum. Literele W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera Z, 2000, București, Editura Academiei Române.
- TDRG² = H. [= Heimann (Hariton)] Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron. [Band I–III]. Wiesbaden. Otto Harrassowitz. I: (A–C). 1986, 723 p.; II: (D–O). 1988, 830 p.; III: (P–Z). 1989, 960 p.

b. Lucrări de referință

- Florescu 2019: Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în vol. 1918 – 2018. *Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117–130.
- Florescu 2022: Cristina Florescu, *Derularea proiectului: Terminologia astronomică românească. științific vs popular. Etapa 1*, în vol. *Actele Colocviului internațional Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. 2020–2021*. Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Editori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu. Responsabili de volum: Marius-Radu Clim și Elena Isabelle Tamba. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022 (sub tipar).
- Tamba, Haja 2021: Elena Isabelle Tamba, Gabriela Haja, *Sinonimia între normă și realizare lexicografică în Dicționarul limbii române vs Micul dicționar academic și Dicționarul explicativ al limbii române*, în vol. *Limba română – modernitate și continuitate în cercetarea lingvistică. Actele celui de al XX-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (București, 20–21 noiembrie 2020)*, Cezar Bălășoiu, Carmen Mîrzea Vasile, Isabela Nedelcu (eds), Editura Universității din București, 2021, p. 313–322.
- Tamba 2022: Elena Isabelle Tamba, *Considerații legate de denumirile de constelații în Dicționarul limbii române*, în vol. *Actele Colocviului internațional Lexicografia academică românească. Provocările informatizării. 2020–2021*. Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Editori: Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu. Responsabili de volum: Marius-Radu Clim și Elena Isabelle Tamba. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022 (sub tipar).

Constellations in the *Dictionary of the Romanian Language*. Remarks

This paper represents a part of the preliminaries of the contrastive analysis of the scientific and popular components of the names of the constellations, as they are included in the *Dictionary of the Romanian Language*, edited under the auspices of the Romanian Academy and written (in a first edition) during a century. This analysis is carried out within the project “Romanian Astronomical Terminology scientific vs. popular. Phenomena, cosmic objects and constellations” – TAFOC, funded by UEFISCDI (project code PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277), coordinated by CS I Dr. Cristina Florescu, conducted between 2021–2023, at the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, from Iași.

To understand the concept of *constellation*, we must consider the relationship between *reality* and *appearance* (imaginary representation). Thus, constellations are not *real* space clusters of stars, but only *apparent* ones, unlike other elements of the celestial sphere (for example, galaxies). Therefore, the *names* of the constellations are the result of the *collective imagination*. Until the beginning of the twentieth century, the meaning of the term constellation was the same in common and scientific language: a group of (fixed) stars in the shape of an imaginary figure. Today, the meaning of this term differs in the sense that in scientific language the emphasis is, naturally, on *reality*, while in common / popular language the emphasis is on appearance.

The constellations registered in the *Dictionary of the Romanian Language* have various types of definitions, which we have analysed in detail in this article and we also presented the organization of these names according to the formal criterion: they can be

expressed by single words and by phraseological units, both categories being well represented.

The analysis undertaken confirms that the type of research proposed within the TAFOC project is a necessity, both for Romanian lexicography and for linguistic research on terminology in general.

